

QIDA SƏNAYESİ MÜƏSSİSƏLƏRİNİN FƏALİYYƏTİNİN İQTİSADI TƏHLİLİ

Yusif Əbülfət oğlu Hübətov, Turqay Muqabil oğlu Ellazov
Ellada Arzuman Verdiyeva

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

humbetov-1964@mail.ru

Xülasə. Ölkəmizdə qida sənayesində istehsal olunan ərzaq və qida məhsulları əsasən daxili bazara yönəldilir. Qida sənayesi qeyri-neft sənayesinin aparıcı sahələrindən biri olmaqla ölkə əhalisinin tələbatının ödənilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Odur ki, əhalinin qida məhsulları ilə təhlükəsiz təmin edilməsi üçün bu istiqamətdə tədqiqatlar aparılmasına, qida sənayesində fəaliyyət göstərən müəssisələrin iqtisadi təhlilinə ehtiyac duyulur.

Açar sözlər: qida sənayesi, daxili tələbat, idxal-ixrac məhsulları, qida məhsulları istehsalı

Giriş. Əhalinin qida sənayesi məhsulları ilə təminatının yaxşılaşdırılması cəmiyyətin mühüm iqtisadi - sosial vəzifələrindəndir. Məhz bu baxımdan, qida sənayesinin inkişaf etdirilməsi ölkə əhalisinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsi və milli iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində öz aktuallığı ilə seçilir.

Respublikamızda qida sənayesinin inkişafına istiqamətdə qəbul edilmiş Dövlət Proqramlarına əsasən ölkə əhalisinin zəruri qida məhsulları ilə təminatının daha dolğun ödənilməsi üçün kompleks tədqiqat işlərinin aparılması tələb olunur. Odur ki, bu vacib problemlə bağlı - bu istiqamətdə elm və sənaye sahələri vahid bir mərkəzdə koordinasiya olunmalıdır.

Azərbaycanda qida məhsulları istehsalı, çoxsahəli istehsal kompleksinin böyük potensialı və zəngin əmək əmələri olan ən qədim sahəsidir. Bu baxımdan ölkəmizdə qida məhsulları bazarının əsas hissəsinin məhz yerli məhsullar hesabına ödənilməsinə nail olunması əsas məqsədə çevrilmişdir.

Qida sənayesi müəssisələrinin iqtisadi göstəricilərinin təhlili

Qida sənayesində daxili xammal hesabına ən çox istehsal olunan meyvə tərəvəz konservləri və şirələri olmasına rəğmən, bu məhsulların ixracı da aşağı səviyyədədir. Belə ki, istehsal olunan meyvə tərəvəz konservlərinin 5%-ə qədərini, meyvə tərəvəz şirələrinin isə 30%-ə qədərini ixracını əsasən Rusiya bazarlarında reallaşdırırlar. Digər tərəfdən meyvə tərəvəz emalı müəssisələri öz istehsal gücündən tam istifadə edə bilmirlər və bu da avadanlıqların amortizasiyasına mənfi təsir etməklə onlardan istifadənin səmərəliliyini aşağı salır.

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, ölkədə qida sənayesində istehsal olunan ərzaq və qida məhsulları əsasən daxili bazara yönəldilir. Qida sənayesində ən böyük istehsal bütün növ un, o cümlədən yüksək xüsusi çəkiyə malik olan buğda unu təşkil etməsinə baxmayaraq, xammal ehtiyatının 60%-ə qədər idxal olunur və bu istehsal əsasən daxili tələbatın ödənilməsi üçün nəzərdə tutulur.

Daxili bazarı təmin etmək ilkin baxışdan əlverişli görünə də, xarici bazarda geniş şəkildə təmsil olunmamaq ölkə iqtisadiyyatının gələcək inkişafını məhdudlaşdırır, istehsalın rəqabət qabiliyyəti aşağı düşür. İqtisadçı alim, E.Hacıadə öz tədqiqatlarında da qeyd edir ki, idxalı əvəzləmək modeli özünü təcrid etmədir. Belə ki, bu yönümdə aparılan siyasət zaman keçdikcə ölkəni dünya iqtisadiyyatında gedən meyllərdən kənar edir, sənayenin texnoloji silahlanmasını məhdudlaşdırır, rəqabətqabiliyyətliliyi zəiflədir və resursların idarə edilməsində müəyyən qeyri – səmərəlilik yaradır. Daxili bazar doyumunu təmin etmək üçün hesablanan bu model istehsal məhsulunun rəqabətqabiliyyətli olmaması səbəbi ilə xarici bazarda da tələb edilmir [6, s.129].

Yeyinti sənaye məhsullarının istehsalının ixracının dinamikası

	2016	2017	2018	2019	2020	2020-ci ildə 2016-cı ilə nisbətən +; -
Məhsul istehsalı, min ton						
Təmizlənmiş düyü	5,4	15,9	11,9	11,1	9,4	+4,0
Çay	9,4	10,8	9,3	9,8	10,6	+1,2
Bütün növ un	1582,3	1603,1	1603,1	1806,1	1855,3	+273,0
Bitki yağları	82,3	80,3	71,1	75,1	75,1	-7,2
Meyvə və tərəvəz konservləri	140,1	160,8	136,3	157,8	161,0	+20,9
Meyvə və tərəvəz şirələri	22,2	21,7	28,6	31,4	39,5	+17,3
Marqarin	47,6	51,7	47,2	47,3	49,9	+2,3
Kərə yağı	25,6	25,3	23,6	24,1	24,6	-1,0
Bütün növ pendir	49,4	54,0	50,1	51,4	53,5	-4,1
Şəkər	430,8	238,2	201,0	271,0	258,4	-172,4
Məhsulların ixracı, min ton						
Təmizlənmiş düyü	0,027	0,008	0,006	0,016	0,029	+0,002
Çay	1,1	1,74	1,4	1,5	1,4	+0,3
Bütün növ un	2,4	3,6	4,7	5,3	7,0	+4,6
Bitki yağları	13,0	13,1	14,5	15,4	21,9	+8,9
Meyvə və tərəvəz konservləri	5,8	6,1	6,9	7,3	7,4	+1,6
Meyvə və tərəvəz şirələri	6,1	9,6	7,5	9,9	11,9	+5,0
Marqarin	3,0	4,5	5,9	6,0	6,3	+3,3
Kərə yağı	0,1	0,4	0,2	1,6	0,4	+0,3
Bütün növ pendir	0,015	0,3	0,6	1,5	2,0	+1,885
Şəkər	112,1	66,2	48,2	70,4	65,7	-46,4
İxracın istehsalda xüsusi çəkisi %-lə						
Çay	11,7	16,1	15,1	15,3	13,2	
Bütün növ un	0,2	0,2	0,3	0,3	0,4	
Bitki yağları	15,8	16,3	20,4	20,5	29,2	
Meyvə və tərəvəz konservləri	4,1	3,8	5,1	4,6	4,6	
Meyvə və tərəvəz şirələri	27,5	44,2	26,2	31,5	30,1	
Marqarin	6,3	8,7	12,5	12,7	12,6	
Kərə yağı	0,2	1,6	0,8	6,6	1,6	
Bütün növ pendir	0,03	0,6	1,2	2,9	3,7	
Şəkər	26,0	27,8	24,0	26,0	25,4	

Mənbə: stat.gov.az.(ərzaq balansı) məlumatları əsasında tərtib edilmişdir

Qida sənaye məhsullarının istehsalının və ixracının dinamikası cədvəl 1-də verilmişdir. Bu sahədə istehsal olunan məhsullardan meyvə tərəvəz konserləri və şirələr ixrac olunur. Statistika görə 2017 - 2021-ci ildə istehsal olunan məhsulun ixracda xüsusi çəkisi 9 - 10% təşkil etmişdir.

Digər üstün çəkiyə malik olan bitki yağlarıdır ki, bu məhsulun istehsalında ərzaqlıq yağ olan (günəbaxan və qarğıdalı yağları) xammal kimi Rusiya və Ukraynadan idxal olunur. Belə ki, 2021-ci ildə xam günəbaxan yağı 43 min ton, qablaşdırılmış günəbaxan yağı 11 min ton, xam qarğıdalı yağı 17 min ton, qablaşdırılmış qarğıdalı yağı 3,7 min ton idxal olunmuşdur. Ölkədən isə 6 min ton qablaşdırılmış günəbaxan yağı, 5 min ton xam pambıq yağı və 0,6 min ton qablaşdırılmış qarğıdalı yağı ixrac olunmuşdur. Statistik məlumatlara görə 2021-ci ildə 255,62 ton kərə yağı ixrac olunmasına baxmayaraq, ölkəyə 13696,6 ton kərə yağı idxal olunmuşdur (*stat.gov.az (ticarət)*).

**Qida məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin
işinin əsas göstəriciləri**

İllər	2016	2019	2020	2021	2022
Göstəricilər					
Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı - cəmi	391	449	487	540	587
a)dövlət	16	4	9	9	7
b)qeyri-dövlət	375	440	478	531	580
Sənaye fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydə alınmış fərdi sahibkarların sayı, nəfər	4290	5252	6042	6623	6924
Sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) dəyəri, müvafiq illərin cari qiymətləri ilə, milyon manat	2964,7	3584,8	3884,3	4495,6	4890,9
Əsas məhsulların natura ifadəsində istehsalı					
Kolbasa məmulatları, ton	15212,4	19333,4	25833,6	26669,3	29696,4
Qatılaşdırılmış süd,ton	22153,2	4430,1	6404,3	2011,2	3901,7
Ayran, ton	5256,8	6175,6	6488,9	5423,2	6115,3
Dondurma, ton	645,5	855,8	2243,2	3413,5	5865,0
Qaymaq, xama, ton	6678,5	7620,2	7742,2	9126,0	8192,0
Pendir və kəsmik, ton	45213,6	51436,0	53472,6	59286,9	57904,0
Kərə yağı, min ton	22,6	25,3	25,8	27,0	25,9

Mənbə: Azərbaycan sənayesi DSK-ın məlumatları, Bakı-2023.

Hazırda ölkə ərazisində qida məhsullarının istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin statistikasına nəzər salsaq görürük ki, 2016-cı ildə 391 müəssisə fəaliyyət göstərmiş onlardan 375 - i qeyri- dövlət, yalnız 16 müəssisə dövlət müəssisəsi olmuşdur. 2022 - ci ildə 587 müəssisə fəaliyyət göstərmişdir ki, onların da 7 – si dövlət, qalanları yəni 580 – i qeyri-dövlət sektoruna məxsus olmuşdur. Rəqəmlərdən göründüyü kimi, Respublikamızda qida məhsulları istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin sayında 2022-ci ildə 2016-cı ilə nisbətən dinamik artım müşahidə edilmişdir.

Cədvəldən göründüyü kimi, 2016 –cı ildə bu sahədə fərdi sahibkarların sayı 4290 olduğu halda, 2022-ci ildə bu rəqəm 6924 olmuşdur. Statistik məlumatlardan belə nəticəyə gəlinir ki, qida məhsullarının istehsalı sahəsində əsasən qeyd edilən dövrlərdə fərdi sahibkarlıqla məşğul olanların sayı artmış və nəticədə bu sahədə sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) dəyəri, müvafiq illərin cari qiymətləri ilə, 2016-cı ildə 2964,7 milyon manat olduğu halda 2022-ci ildə artaraq 4890,9 milyon manat olmuşdur (3, s.38).

Qida məhsulları istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrdə 2016-cı ilə nisbətən 2022-ci ildə ümumilikdə əsas məhsulların natura ifadəsində istehsalında əsasən artım müşahidə edilmişdir (cədvəl 2).

Cədvəl 3

**İçki istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin işinin
əsas göstəriciləri**

İllər	2016	2017	2020	2021	2022
Göstəricilər					
Fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayı - cəmi	119	110	131	146	165
a)dövlət	3	3	1	1	1
b)qeyri-dövlət	116	110	130	145	164
Sənaye fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün qeydə alınmış fərdi sahibkarların sayı, nəfər	218	222	230	255	241
Sənaye məhsulunun (işlərin, xidmətlərin) dəyəri, müvafiq illərin cari qiymətləri milyon manat	223,9	263,4	427,6	490,9	563,0
Əsas məhsulların natura ifadəsində istehsalı					
Alkoqolsuz içkilər, min dkl	17853	18290	28619,3	38550,6	41417,5
Araq, min dkl	571,2	549,2	1718,7	1783,8	1609,1
Üzüm şarabı, min dkl	1049,0	1130,5	895,0	1011,6	1080,0
Brendi (konyak), min dkl	15,0	6,3	50,8	33,5	95,9
Səməni pivəsi, min dkl	3263	4100	5466,5	4707,3	4683,5

Mənbə: Azərbaycan sənayesi DSK-ın məlumatları, Bakı-2023

Cədvəl 3-dən göründüyü kimi, ölkə ərazisində içki istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin sayı 2016-cı ildə 119 olmuş, onlardan 116- si qeyri- dövlət, yalnız 3 müəssisə dövlət müəssisəsi olmuşdur. 2022- ci ildə isə 165 müəssisə fəaliyyət göstərmişdir ki, onlardan 164 – ü da qeyri-dövlət sektoruna, yalnız 1 müəssisə dövlət müəssisəsi olmuşdur. Rəqəmlərdən göründüyü kimi, Respublikamızda içki istehsalı təxminən 100% olaraq özəl sektorun öhdəsindədir.

Respublikada mövcud olan müalicə əhəmiyyətli mineral sularının qablaşdırılması məqsədlə xeyli sayda müəssisə fəaliyyət göstərir. İstifadəyə yararlı olan mineral sulara İstisu, Sirab, Badamlı, Vayxır, Dandağ aiddir. Artıq bu istiqamətdə bir neçə müəssisə fəaliyyət göstərir. Şahbuzda və Naxçıvanda "Badamlı", Naxçıvanda "Sirab" kimi sudoldurma müəssisəsi vardır. Naxçıvan şəhərində olan "Badamlı" zavodu 1949-cu ildə, "Sirab" zavodu 1976-cı ildə tikilmişdir. Bakı, Gəncə, Xırdalan, Salyan və Xaçmazda pivə zavodları yerləşir. Respublikamızda ABŞ-ın dünya miqyasında məşhur olan "Koka - Kola" şirkətinin filialı fəaliyyət göstərir (Xırdalan yaxınlığında). 1 oktyabr 1999-cu ildə isə Sulutəpə qəsəbəsində "Pepsi - Kola" sularının istehsalı üzrə müəssisə açılmışdır (5, s126-129).

Cədvəl 3-dən göründüyü kimi, 2016 – cü ildə alkoqolsuz içkilər istehsalı - 17853 min. dkl olduğu halda 2022-ci ildə bu rəqəm 41417,5 min.dkl olmuşdur. Statistik məlumatlardan belə nəticəyə gəlinir ki, içki istehsalı sahəsində əsas məhsul növlərinin natura ifadəsində istehsalı bəzi məhsullarda artsa da, bir çox növlər üzrə azalma baş vermişdir. Bu isə sahə məhsullarının bir sıra çeşidlərinin rəqabət qabiliyyətinin aşağı olmasının, yaxud da ixrac olunmamasının nəticəsidir.

İçki istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrin əsas göstəricilərinə nəzər salsaq görərik ki, 2016 - cı ilə nisbətən 2022-ci ildə ümumilikdə əsasən artım müşahidə edilmişdir. (3, s 36-39)

Ölkəmizdə istehsal olunan çox az sayda qida sənayesi məhsulları dünya bazarına ixrac

olunmaqdadır. Aparılan təhlillərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, respublikada olan potensial imkanlar əhalinin qida məhsullarına tələbatının yerli istehsal hesabına ödənilməsi üçün yetərlidir. Sadəcə bu zaman mövcud torpaq resurslarından tam və səmərəli istifadə etmək ən vacib şərtlərdən biridir. Əkin üçün münbit torpaqlar hesabına heyvandarlığın yem bazasını təşkil etmək və bununla da ölkəmizdə rəqabətədavamlı heyvandarlıq məhsullarının istehsalını əldə etmək olar. Hazırda yem bazasının yetərsiz olması heyvandarlıq məhsullarının baha başa gəlməsinə gətirib çıxarır. Bu da import olunan məhsullar qarşısında rəqabətə davamlı olmur (4).

NƏTİCƏ

Ölkəmizdə bazar münasibətlərinin ilkin və formalaşma mərhələsində dövlətin aparıcı və əsas rolu danılmazdır. Məhz bu səbəbdən də iqtisadiyyatımızın və hər birimizin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində, milli dövlətçiliyimizin qorunması və siyasi müstəqilliyimizin möhkəmlənməsinə diqqət və himayəçilik mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ölkə iqtisadiyyatının yüksək inkişafı xarici ticarət səviyyəsində və idxal – ixrac əməliyyatlarında sahələr üzrə yüksək fərqlə müsbət saldodan asılıdır. Məhz bu amilin, ölkədə istehsal sahələrinin yaradılmasında və inkişafında nəzərə alınması xüsusi iqtisadi əhəmiyyətə malikdir.

Sonda qeyd edirəm ki, ölkəmizdə əhalinin qida məhsulları ilə təhlükəsiz təmin edilməsi üçün bu istiqamətdə tədqiqatlar aparılmasını, qida sənayesi müəssisələrinin səmərəli təşkili məqsədi ilə müxtəlif aspektlərdən tədqiq olunmasını zəruri edir.

Bu gün qarşıya qoyulan vəzifələrin icrası istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər ərzaq təklifinin formalaşdırılmasına, səmərəli istehsal və satış infrastrukturunun yaradılmasına, ərzaq məhsullarının keyfiyyətinə nəzarət sisteminin təkmilləşdirilməsinə və hər bir vətəndaşın ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatına zəmin yaradır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasında 2014-cü il Sənaye ili elan edilməsi barədə 10 yanvar 2014-cü il tarixli Sərəncamı.
2. Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramı - Bakı - 26 dekabr - 2014.
3. Azərbaycan sənayesi DSK-ın məlumatları, - Bakı – 2023.
4. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2016-cı il 6 oktyabr tarixli 401 nömrəli qərarı ilə Qeyri - neft məhsullarının ixracı ilə məşğul olan şəxslərə ixrac təşviqinin ödənilməsi Qaydası.
5. Hübətov, Y.Ə, Xurşudov Ş.N, Kərimov.F.C Qeyri-neft sənayesinin iqtisadiyyatı. Bakı. Avropa nəşriyyatı - 2019. 307 səh.
6. Hacızadə, E.M. Dünya iqtisadiyyatı və Azərbaycan, Dərslük, "Leterpress" nəşriyyatı
7. <https://www.stat.gov.az/source/industry>

УДК 33.

Экономический анализ деятельности предприятий пищевой промышленности

Гумбатов Ю. А., Эллазов Т. М., Вердиева Э. А.

Резюме. Продукты питания и продукты питания, производимые в пищевой промышленности нашей страны, в основном направляются на внутренний рынок. Пищевая промышленность, являясь одной из ведущих отраслей ненефтяной промышленности, имеет особое значение в обеспечении потребностей населения страны. Поэтому для безопасного обеспечения населения продуктами питания необходимо проводить исследования в этом направлении, экономический анализ предприятий, работающих в пищевой промышленности.

Ключевые слова: пищевая промышленность, внутренний спрос, импорто-экспортная

продукция, производство пищевых продуктов.

UDC 33.

Economic analysis of the activity of food industry enterprises

Humbatov Y. A., Ellazov T. M., Verdiyeva E. A.

Summary. Food and food products produced in the food industry in our country are mainly directed to the domestic market. The food industry, being one of the leading sectors of the non-oil industry, is of particular importance in meeting the needs of the country's population. Therefore, in order to safely provide the population with food products, there is a need to conduct research in this direction, and economic analysis of enterprises operating in the food industry.

Keywords: food industry, domestic demand, import-export products, production of food products

Redaksiyaya daxilolma: 05.06.2024

Çapa qəbul olunma: 20.06.2024

